

KİTABI DEDE GORGUD REPRESSİYA GURBANI KİMİ

Celal GASIMOV

Beşer iblise uyanda, edebiyat, medeniyyet, "proletar işinin vintciyine" tabe edilende marksist-leninci gelibe yad bir te'lim kimi kenera itelenir, yasag edilir. Beşer iblise uyanda proletar maşınının tırtılları altında dövlet de, şahsiyyet de, me'nevi servet de galır, neticede her üçü mehv edilir. Repressiyalar zamanı şahsiyyete tuşlanan güllenin hedefi senet, edebiyat, medeniyyet, tarih olursa, me'nevi servete tuşlanan güllenin hedefi ise daha geniş ve daha global olur; burada gurbana senet ve şahsiyyet yoh, yaddaşın özü çevrilir.

Bu bolşevik siyaseti daha çoh zaman-zaman, damla-damla toplanmış ve inkişaf etmiş bir milletin medeniyyetini, onun çoh gedim ve zengin tarihi keçmişii ile elagesini gırmağa, yaddaşdan, kökden, dünenden goparmağa hizmet edirdi. Diger terefdən ise kitab ve elyazma ağıla, zekaya ışığ çilediyinden içtimai-siyasi heyatda baş veren hadiseleri derk etməye şərait yaratdığından ve nehayet, hemin kitab ve el yazmalarda halga "azadlığı dadızdırmag" (Rezulzade) ideyaları olduğundan onlar götürülmeli ve yandırılmalı idi. Böyük imperiyaya azadlığ tohumu sepen, ayığ ve oyag düşünceye sesleyen kitab ve senet adamları deyil, mangurt ve itaetde duran, köle yetişdiren yeni kitablər ve senetkarlar lazım idi. Ona göre de siyasi repressiyaya me'ruz galan kitablərın sayı adamların sayından gat-gat çoh idi.

Bu me'nada Azərbaycanın Cavid ve Cevad, Muşfig ve Seyid, Hüseyin, Zeynallı ve Hulufu, Eli Razi ve Eli Hazim ... ikisi: ferdin, şahsiyyetin, sözün geniş me'nasında Azərbaycan edebiyatının itkisi ve agrısıdırsa, onlardan, hususile de S. Mümtazdan götürülmüş kitablər Şergin, türk ve islam dünyasının faciesidir. Çünkü hemin me'nevi servetler türk ve islam halglarının, elecede beşeriyetin malı idi. Bu servetler içerisinde *Kitabi Dede Gorgud*'un repressiyası hususi marag doğurur.

Bu meseleye keçmezden evvel 1947-ci il iyunun 2-de Moskva şəherinde Cov. İKP MK Siyasi Bürosunun SSRİ ve dünya kommunist partiyalarına muracietle hazırlanmış direktive nezer salag. "Tamamile mehfi" yarlıgı (K.AA/SS 113. HK emri (003) 47) hemin direktivde sosializmin iş prinsipleri tam aydınlığı ile görünür: "Teşkilatçılıg bacarığı ve halg arasında nüfuzu olan adamlara hususi digget yetirilmeli. Bele adamları ele keçirmeli, ancag emekdaşlıgdan boyun gaçırsalar, onların yüksek vezifelere keçmesinin garşısını almalı...

Bolşevikler idareetme organlarına kimlerin ireli çekilmesi meselesine de hususi şartlarla yanaşırdılar: "İdare etme organlarında muessiselerin ekseriyetinde (yerli

hakimiyyet organlarının razılığı olmadan) bütün vəzifelere bizim hususi hidmətlərimizlə eməkdaşlığı edən adamları te'yin etməli"¹

Onlar ele edirdilər ki, "əkin və heyatıyeni sahələri olan vətəndaşlara torpağın sahibi olduğu deyil, onlara torpaq verildiyini təsdiq edən sənəd verilsin".

Mərkəzin - imperiyanın idarəçiliyi həmişə və hər yerdən görünməli idi. Direktivdə göstərildi ki, "Rəhbərlərin rolü (söhbət əyalətlərin rəhbərlərindən keçir -C. G.) ancaq sərəncamları yerinə yetirməklə məhdudlaşmalıdır". Eyni zamanda ele rəhbərlər seçilməlidir ki, "onlar fəaliyyət dairəsindən kənara çıxan problemləri təhlil edə bilsinlər".

İdarəetmə zamanı digət daha çox təhsil müəssisələrində milli ruhlu müəllimlərin olmamasına yönəldilirdi:

"İbtidai və hususi məktəblərdən (ancaq hər şeydən gəbag orta və ali təhsil müəssisələrindən) milli ruhlu müəllimləri kənarlaşdırmalı. Onların yerinə bizim müəyyən etdiyimiz adamları goymalı".

Direktivdə tədris prosesində nələ daha çox üstünlük verilməsi məsələsi də unudulmurdu:

"Tarih dərslərində digəti şahların gəddarlığına və halgın onlar əleyhinə mübarizəsinə cəmləşdirməli. Hususi məktəblərdə çox məhdud ixtisaslaşmaya keçməli. Yerli əhalini yadellilərə, hususən alman işğalçılarına qarşı (ruslar əleyhinə, mübarizədən yan keçməli) və sosializm uğrunda mübarizəsinə terənnüm edən medeni- idman tədbirlərini müdafiə etməli".

Buradan aydın görünür ki, məgsəd dərin bilik verməkdən ibarət olmamışdır. Maraqlıdır ki, həmin direktivdə bunu açıq şəkildə göstərir və geyd edirdilər ki, "ali məktəplərə halgın aşağı təbəğələrində aid, öz ixtisasına uyğun biliklər alməğa yoh, ancaq diplom alməğa marağı olan adamları gəbul etməli".

Maraqlıdır ki, behs etdiyimiz sənəddə partiya rəhbərlərinin nəçə və hansı usullarla cəzalandırılması da köstərilirdi:

"partiyanın te'yin etdiyi rəhbərlər işimizə ziyan buraharlarsa və ya təbəğələr arasında narazılıq doğurarsa onları məhkəmə məs'uliyətinə cəlb etmək olmaz. Onlar kobud səhv buraharsa, vəzifəsindən azad etməli, uyğun və daha yəksək vəzifəyə te'yin etməli".

Bu direktiv bir daha göstərir ki, klassik irsə nihilist münasibət rus imperiyasının daim digət mərkəzində olmuşdur. *Kitabi Dede Gorgud* kimi digətdən yayınıb çap olunan əsərlərə isə sonradan milliyətçi yarlığı asılag yasəg edilmişdir. Bu da təbii idi. Çünki Cavidləri, Cavidləri, Muşfigləri H. Hüseynovları məhv edən rejim Dede Gorgudları da məhv etməli idi.

20-ci illərdə A. Musahanlı və Emin Abid tərəfindən tədgigata cəlb olunan *Dede Gorgud* 1937-ci il oktyabrın 9-da C. Mümtəzla birlikdə "həbs edildi". Bir gəder sonra isə akademik Həmid Araslı onu kitab halında çap etdirib geniş ohuncu kütlələrinin ixtiyarına verdi və əsər az bir müddət içərisində şöhrət gəzəndi. Hətta ele

¹ Azərbaycan müəllimi gəzeti, 21 oktyabr 1997- ci il.

bir veziyyet yarandı ki, *Dede Gorgud*'u başka Türk dilli halglar da öz dastanı kimi teblig etməyə başladı.

Muharibe illerinde *Dede Gorgud*'dakı obrazlar gehremanlığın simvolu kimi tebliğ edildi. Lakin muharibeden sonra, husisile de 1950-51-ci illerde ona qarşı hucumlar oldu. Dastan antisovet milletçi bir eser kimi tengid atəşinə tutuldu.

Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyasının XVIII gurultayında Az. K.(b)MK-nın katibi yoldaş Mir Ce'fer Bağırov özünün hesabat me'ruzesində *Dede Gorgud* kitabı haqqında demişdir:

"Be'zi edebiyatşünaslar və yazıçılar siyasi sayıqlığını və mes'uliyet hisslerini itirerek uzun müddət erzində bu tehlikeli, halğa zıdd olan kitabı azərbaycan dastanı adı altında tebliğ etmişlər. *Dede Gorgud* halğ dastanı deyil. O evvelden ahıra kimi Azərbaycan torpaglarına gatil və soyguncu kimi gelmiş oğuz köçeri tayfalarını idare eden yuharı tebegelerinin te'rifine hesr olunub. Kitab büsbütün milletçilik zehrine hopdurulmuş, o mesulmanlara qarşı deyil, başqa dine mensub olan, esasen de gardaş gürcü və ermeni halğına qarşı yönəldilmişdir".

Bağırovun bu çıxışından sonra dövri metbuatda *Dede Gorgud*'un neinki halğa, hetta marksizme zıdd bir eser olduğunu subuta yetirməyə çalışdılar.

Filologiya elmləri doktoru C. Hacıyev və filologiya elmləri namzedi M. Guluzade *Literaturnaya gazeta*'nın 7 iyul 1951-ci il tarixli sayında "Halğa zıdd olan bir kitab haqqında" adlı megale ilə çıxış etdi. Megalede deyilir:

"Bizim böyük Vetenin bütün halgları kimi Azərbaycan halğı da dünya medeniyyəti hezinesini zenginləşdirmişdir.

Azərbaycan medeniyyətini və tarixini tedgig edenlərin qarşısında klassik irsin öyrenilməsi və düzgün işıqlandırılması, azərbaycan edebiyatı tarixi üzre esl marksist, yüksek ideyalı işlərin yaradılması sahasında mühüm vəzifələr durur. Lakin bu vəzifələr helelik zeif hell olunur".

Megale müellifləri göstərirdi ki, edebiyat elminde, hele de keçmişde tezahur eden mürtece edebiyatın ideallaşdırılması, folklora və bedii eserlərə marksist yönümündən yanaşılmaması, burjua elminin neticələrinə və iddialarına geyri-tengidi munasibet faktları galmagdadır.

Onlar buna en parlag misal kimi *Kitabi Dede Gorgud*'u göstərir və bildirirdilər ki, be'zi alimlər hər bir cəhdle bu eseri Azərbaycan halğının adına yazmağa çalışırlar.

Müalliflər esas argument kimi eserin gehremanlarının bey və han neslindən olduğlarını geyd edirdilər. Onların fikrinə, eserin esas gehremanları "Vahtalırını garetde, soyğunçulugda və ovda keçiren meşhur feodallar-beylərdir. Tayfanın başçısı Bayandur han - varlı feodaldır; onun kürekeni Salur Gazan da bele feodallardandır. Bu "gehremanlar" öz vardövlətlərini dinc gənşü ermeni və gürcü halglarının üzərinə vehşicesinə hucumu və soyğunçuluğu neticesində toplamışlar. Onlar tekce soyğunçulug ile meşgul olurdular, müsəlman olmayan gənşularını amansızcasına gırırdılar".

Göründüyü kimi, M. C. Bağırovun hesabat me'ruzesində goyulmuş tezisler Azərbaycan ziyalıları tərəfindən daha da inkişaf etdirilirdi. Teeccub doğuran odur ki,

Zaman daima ermenilerin soygırımına me'ruz galan ve bunu çoh gözel bilen Azərbaycan ziyalısına "gönşularını amansızcasına gırırdı" sözlerini yazdırırdı. Azərbaycan halğı bir neçe defe ermeniler terefinden fiziki ve me'nevi repressiyalara, soygırımlara me'ruz galıb, eyni zamanda doğma ata-baba torpaglarını itirib, gaçğına çevrilib.

Dastanda tesvir edilen oğuz gehremenlarının hamısı - çobandan Gazanadek igid ve cesurdur. Bu gehremanlar "gaçanı govnamış aman dileyeni öldürmemişdir".

Dede Gorgud gehremanları heç zaman ermeni ve gürcüleri gırmağı garşılarna megsed goymamışdır ve eserde bele şey yohdur: *Dede Gorgud* gehremanları iki cebhede, iki düşmen guvvesine garşı vuruşurlar. Birincisi harici düşmenler - bunlar Dogguz tümen Gürcistan ve Anadolu erazisinde hele Osmanlı türklerinin ora gelmesinden gabagkı Trabzon, Diyarbekr, Düzmurd ve s. Anadolu tekurlarıdır. İkincisi ise mehızülke dahilinde, hele islamiyyeti gebul etmemiş Albaniya melikleridir: Gıbçağ melik, Bugaçıg melik, Gara Aslan melik, Gara Tekin melik, Suni Sandal melik ve s. Adlarından göründüyü kimi hemin meliklerin hamısı türk etnik grupuna dahildir"²

Ele bu ziyalılara *Dede Gorgud* kimi bir eseri "ziyanlı", "milletçi zeherine hopdurulmuş", "zehmetkeş halğın menafeyine uygun gelmeyen"e çeviren ZAMAN, totalitar rejim idi.

Dastanı halğ ruhuna zıdd bir eser hesab edenler daha çoh Garaca Çobanla Salur Gazan arasındaki munasibetleri nezerde tutur ve geyd edirdiler ki, kitabda en zehmetkeş obraz çobandır, yerde galanlar ise feodallar ve ağalardır.

Hemin illerde feodal-çoban, ağa-gul münasibetlerini gabarıg vermekle eseri sun'i suretde sinfileşdirmek, onun feodalların menafeyini mudafie eden bir eser olduğunu subut etmek ideyasına hidmet edirdi.

Tedgigatçılar (eyni zamanda dövlet rehberleri) subut etmeye çalışırdılar ki, Gazan han Garaca Çobana öz gulu kimi bahır. Hetta öz ailesini hilas etmeye geden Gazana kömek etmek istedikde bele onun kömeyinden imtina edir, onu ağaca bağlayır, döyüşe goymur.

Gazan hanın Garaca hanın Garaca Çobanı özü ile döyüşe aparmaması heç de ona gul bahmag demek deyil.

Eger o, hegigeten Garaca Çobana gul kimi bahsaydı neinki onu döyüşe burahmazdı, belke de daha çoh gabağa verir ve "ölsede goy, o ölsün" - deyerdi.

Gazan hanın Garaca Çobanı ailesinin hilas edilmesinde iştirakını istememesi onun beylik gururundan, düşmen üzerine tek getmeg cesaretinden ireli kelir. Esere diggetle nezer salsag görerik ki, Gazan hanın düşmen üzerine tek getmesi onun karakterinden ireli gelir. O neinki Garaca Çobanı be'zen öz silahdaşlarını da döyüşe burahmır ve özü tekbaşına vuruşur.

² Şamil Cemşidov, *Kitabi Dede Gorgud*, Bakı, 1997, seh. 5.

Diger terefdən o, Garaca Çobana gülü kimi bahsa, onu incitse, gedrini bilmese idi, düşmən Garaca Çobana beylik, teklif edəndə onlarla razılaşar, Gazanın mehvine çalışar və gardaşları ilə birlikdə düşmənle vuruşmazdı. Deməli, çobanın Gazana sadəgeti, Gazanın çobana seğəgetindən doğurdu.

Akademik Hemid Araslının “*Dede Gorgud* dastanı gedim Azərbaycan folklorunun yadigarıdır. Bu əsər onu dünya halqlarının məşhur dastanları ilə müqayisə etmək imkanı verən geniş məzmunu və yüksək bədii keyfiyyətə malikdir” sözlərini şübhə altına alan müəlliflər öz fikirlərini belə yekunlaşdırırdı:

“Bu kitabın Azərbaycan dastanı adı altında təbliğ edilməsi bizim ədəbiyyatımıza tariximizə və dilçiliyimizə ciddi ziyan vurmuşdur.

Bizim halqın gedim dilinin və gedim halq yaradıcılığının öyrənilməsi üçün bu dilçilik və ədəbiyyat sahəsində bir sədd olmuşdur. Bizim dilçilərimiz gedim keçmiş tədqiq edərək müasir Azərbaycan dilinin emələ gəlməsini aydınlaşdırmaq əvəzinə, XI əsrle kifayətləniblər. Lakin, yoldaş Stalinin dahiyane göstərişlərinə əsaslanaraq, gətiyyətlə təsdiq etmək olar ki, müasir Azərbaycan dilinin tarixi kökləri XI əsrdən də heyli əvvələ gəlib çıxır.

Edebiyyatşünaslar və tədris müəssisələrinin müəllimləri, bizim mətbuatın qarşısında əl-məzədd olan tədqiqatları ifşa etmək məsələsi durur. Bir vaxtlar *Dede Gorgud* haqqında yazan dilçilər, tarix və ədəbiyyatşünaslar burahdıqları səhvləri derindən və ahıra kimi dərk etməlidirlər. Bu kitabın vurduğu ziyanların gətiyyətlə kökünü kəsmək vaxtı gəlib çatmışdır.

Bu kitabın nəşri Azərbaycan Elmlər Akademiyası və Ədəbiyyat İnstitutunun rəhbərliyi tərəfindən burahılmış kobud səhv kimi müzakirə olunmalıdır.

Mədəni irsimizin öyrənilməsində burjuva - millətçi təhriflərlə yorulmaz mübarizə aparmaq, folklor və ədəbiyyat tarixi sahəsində düşmən antimarksist ideyaların ifşa edilməsi, ədəbiyyat elminə yoldaş J. B. Stalinin dahiyane işlərində dilçilik məsələləri üzərə irəli sürülən fikirlərin derindən öyrənilməsi və təbiiq edilməsi bizim ədəbiyyatşünasların və tənqidçilərin birinci dərəcəli vəzifələridir.”

Dede Gorgud’a qarşı tənqidçilər o gəder güçlənmişdir ki, vaxtı ilə onu özünün və ya ümumtürk dastanı hesab edənlər artıq bu əsərdən imtina edirdi. Yalnız tənqidçi yoh, həm də dövlət rəhbərləri səviyyəsində.

Məsələn, Türkmənistan K(6)P MK-nın katibi O. Şihmuradov *Literaturnaya gazeta*’nın 27 oktyabr 1951-ci il 128 (2846) saylı nömrəsində dərc olunmuş “Gorgud Ata’nın dastanı türkmen halqına yaddır” adlı məqaləsində deyir:

“... Son illər ərzində bir qrup türkmen ədəbiyyatşünasları *Gorgud Ata* kitabını türkmen halqının gəhrəmanlıq dastanı kimi sə’yle təbliğ edirdilər. *Gorgud Ata* türkmen halqına gətiyyətlə heç bir aidiyyəti yohdur və ona, onun ruhuna, xarakterinə, adət-ənənələrinə tamamilə yaddır. *Gorgud Ata* bizim respublikada son 5-6 ildə məşhurlaşmış. *Gorgud Ata*’nın qısa məzmunu ilk dəfə Türkmənistan SJB orqanı olan *Sovet ədəbiyyatı* jurnalında 1945 və 1946-cı illərdə dərc olunub. *Sovet ədəbiyyatı* jurnalının keçmiş redaktoru M. Kosayev və Professor B. Kərriyev birlikdə *Gorgud Ata*’nın “türkmen variantı” adlanan kitabını nəşr etdirmişlər. Lakin onlar başa düşmüşdülər ki, heç gətəndə isə *Gorgud Ata*’nın “türkmen variantı” yohdur. Hal-hazırda Azərbaycan ictimaiyyəti tərəfindən ifşa olunmuş və Azərbaycan K(6)P MK-nın katibi yoldaş M. C. Bağirovun çıxışında tənqid olunmuş *Dede Gorgud*’u M. Kosayev və B. Kərriyev türkmen dastanı kimi sahtalaşdırmışlar. Sahtakarlər *Dede Gorgud*’un türkmen variantında olan tərcümələrində məthdə bə’zi sözləri atmış və onları türkmenlərə müvafiq sözlərlə əvəz

etmişler. Meselen, *Gafgaz* sözü evezine türkmen variantında *Gazılığ dağı*, *Gara deniz* evezine *Gara çay* ve s.

Gorgud Ata'nın tebliğ edilmesinde Türkmeneşrin baş redaktoru O. Abdalov da günahkardır.

Respublikanın bir grup edebiyatşünas ve dilşünasları *Gorgud Ata*'nı büyük se'yle tebliğ edirdiler. Ondan hisseler edebiyat jurnallarında, selnamelerde derc olunurdu, edebiyat dersliklerine dahil edilirdi. 1950-ci ilde Türkmen devlet neşriyyatı M. Kosayev terefinden tertib edilmiş, redaktoru ise B. Karriyev olan *Gorgud Ata*'nın el yazması derc olunmuşdur. Belelikle, bir neçe il türkmen halgına düşmen olan, özünde pantürkizm ve burjua milletçilik ideyalarını birleşdiren bu eser geniş yayılırdı...

... Hetta partiya metbuatının *Dede Gorgud* haggında çihışından sonra da M. Kosayev ve B. Karriyev *Dede Gorgud*'dan guya ki, öz prinsipallığı ile ferglenen "Türkmen variantı"nın olmasını subut etmeye çalışırdılar. B. Karriyev tesdiğ edirdi ki, *Gorgud Ata* Orta Asiya şeraitinde yarınmış ve sonra buradan Gafgaza köçmüş ve orada da muhtelif zererli gatlarla zibillenmişdir."

Çihışında O. Şihmuradov türkmen halgına yad olan *Gorgud Ata*'nın teblig olunmasında ve yayılmasında Respublika Yazıcılar İttifagının, Türkmen devlet neşriyyatının, Dil ve edebiyat institutunun, Maarif nazirliyinin rehberlerini siyasi sayıglıklarının aşağı olmasında günahlandırmışdır.

Belelikle de Moskovanın gösterişine esasen respublika başçıları seviyyesinde tengid ateşine tutulan 1300 yaşlı *Dede Gorgud* zererli bir eser kimi 1951-ci ilde yasag edildi. Maraglıdır ki, *Dede Gorgud*'un yasag edilmesinde en çoh maraglı olanlardan biri de ermeniler idi. Bunun esas sebebi *Kitabi Dede Gorgud*'da Oğuz halgının serhedlerinin tam aydın gösterilmesi idi. Dastanda Oguzların (azerbaycanlıların) Gürcüstanda hemserhed olduğu gösterildiği halda, indi ermenilerin yaşadığı erazilerde onların yaşamadığı kösterilirdi. Bu da ermenilerin heyata keçirmek istedikleri "Böyük Ermenistan" ideyasının reallaşmasına mane olurdu.

Bütün te'gib ve tezyiglere bahmayarag Stalinin ölümünden bir geder sonra *Dede Gorgud* yeniden beraet aldı ve tedgig edilmeye başladı.